

L'EDUCACIÓ I L'AGRESSIVITAT EN L'OBRA DE FELIX VON CUBE

Joan-Carles Mèlich
Universitat Autònoma de Barcelona

RESUMEN

En los últimos años, la obra del pedagogo alemán Felix von Cube —uno de los pioneros en pedagogía cibernética— ha derivado hacia un estudio de la agresividad humana. Cube parte de la *Verhaltensbiologie* (biología del comportamiento), y entiende que el ser humano es innatamente agresivo.

La cultura occidental contemporánea, lejos de controlar la agresividad, la aumenta. El deporte, la velocidad, el stress, las drogas... son modos de violencia. La educación ha privilegiado el *mimo* en lugar de la *exigencia*.

Esta es la propuesta pedagógica de Cube, derivada de la biología del comportamiento: exigir en lugar de mimar. Pero el pensamiento de Cube plantea el grave problema de no tener en cuenta la decisión individual y personal del comportamiento humano, y culmina con el *reduccionismo biológico*. La biología del comportamiento es un discurso sobre la realidad humana que debe completarse con otros igualmente notables.

ABSTRACT

In the last few years the master of the german pedagogue Felix von Cube —one of the pioneer in the cibernetic pedagogy— has derived to a study of the human aggressivity. Cube sets out from the *Verhaltensbiologie* (behavior biology), and he stands that the human being is innately aggressive.

The occidental contemporary culture, far to control the aggressivity, it increases it. The sport, the speed, the stress, the drugs... they are kinds of violence. The education has privilegiated the *spoiling* instead of *requirement*.

This in the Cube pedagogic proposal derivated from the behavior biology: require instead of spoiling. But the Cube thought poses the grave problem of not to have in mind the individual and personal decision of human behavior, and culmines in

the *biologic reductionism*. The behavior biology is a speech about the human reality that must be completed with others equally notables.

INTRODUCCIÓ

Des de ben aviat l'home s'ha preocupat pel problema de l'agressivitat. Heràclit (s. VI a.C.) afirmava, per exemple, que «la guerra és el pare de totes les coses». Tanmateix, la discussió bàsica al voltant de l'origen i els fonaments de la violència antropològica sorgeix entre Thomas Hobbes i Jean-Jacques Rousseau. El primer va defensar radicalment que l'home era un llop per a l'home (*homo homini lupus*); el segon, que l'home era bo per naturalesa i que la seva perversitat era fruit de les relacions socials i de la propietat privada⁽¹⁾.

En el nostre segle també han aparegut importants intents de comprendre el fenomen agressiu. La psicoanàlisi de Freud n'és un exemple prou conegut⁽²⁾. Però tanmateix els científics i els filòsofs no han acabat de posar-se d'acord sobre les causes i les conseqüències de la violència animal i humana⁽³⁾.

Tampoc no trobem en el terreny educatiu investigacions que facin recerca de les possibilitats que ofereix la pedagogia a l'hora d'analitzar aquest comportament⁽⁴⁾. Els darrers anys, però, a la República Federal d'Alemanya, han aparegut importants estudis de la mà de Felix von Cube⁽⁵⁾. Cube

1. Cfr. HOBBS, Th. *Leviathan*. Ed. Nacional; i ROUSSEAU J.J., *Discurs sobre l'origen i el fonament de la desigualtat entre els homes*, Laia.
2. Cfr. el meu treball «Anthropos i agressivitat en el primer Freud» a *Enrahonar. Quaderns de Filosofia*, núm. 14, 1988. Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
3. SELG, H. «Agresión», en el vol. *Conceptos fundamentales de la psicología*. Herder. Barcelona, 1982.
4. Hi ha importants excepcions, com és el cas de l'obra d'ASENSIO, J.M., *L'agressivitat a l'escola*. CEAC. Barcelona, 1989.
5. Per a realitzar el present treball hem tingut present a més de les obres de Felix von Cube, diverses converses mantingudes amb ell. Primer, l'any 1982, al llarg del mes de febrer, a Barcelona, en el marc de les «Jornades de Filosofia» dedi-

és un autor prou conegut en el nostre país per la seva obra *Erziehungswissenschaft* (traduïda al castellà en l'editorial CEAC com «La ciencia de la educación»), que és considerada un clàssic de la «pedagogia cibernètica». Des de l'any 1986 que Cube dedica la major part de la seva producció a investigar el problema de l'agressivitat en el món contemporani des de l'òptica de la *Verhaltensbiologie* (biologia del comportament). Les seves obres han ocasionat un debat prou important a Alemanya, atès que ell, deliberadament, ha procurat formular les seves teories a l'abast del gran públic. Els textos als quals faig referència, encara no traduïts al castellà, són

- *Fordern statt Verwöhnen. Die Erkenntnisse der Verhaltensbiologie in Erziehung und Führung*, Piper, München 1986 (en col·laboració amb Dieter Alshuth). (Exigir en lloc d'aviar. Els coneixements de la biologia del comportament en educació i conducta).

- *Besiege deinen Nächsten wie dich selbst. Aggression im Alltag*. Piper, München, 1988 (Guanya a l'altre com a tu mateix. L'agressió en la vida quotidiana).

En base a aquestes dues obres i altres articles del pedagog alemany, provarem d'esbrinar, primerament la particular concepció de l'agressivitat que té Cube, i a continuació ho sotmetrem a unes consideracions crítiques des del nostre punt de vista personal situat en una línia propera a la pedagogia existencial.

1. L'AGRESSIVITAT SEGONS LA «BIOLOGIA DEL COMPORTAMENT» (*VERHALTENSBIOLOGIE*)

L'any 1963 apareix la primera edició en alemany de l'obra de Konrad Lorenz titulada *Das sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Aggression*⁶⁾, després traduïda al castellà com *Sobre la agresión*.

caades al tema «Filosofia de l'Educació». Després, durant el curs de doctorat, a Heidelberg —d'on és professor actualment—, el desembre i el gener de 1985. De nou, altre cop a Heidelberg, l'estiu de 1986, i finalment a Madrid, el novembre de 1988, en el «Congreso Internacional de Filosofía de la Educación», organitzat per la U.N.E.D.

6. Segueixo l'edició alemanya, publicada a D.T.V., München, 1974, i en castellà, a Siglo XXI. Madrid, 1982, amb el títol *Sobre la agresión*.

Segons el creador de l'etologia, l'agressivitat és un instint⁽⁷⁾ comú a tota espècie animal. Una cosa semblant ja havia posat de manifest Sigmund FREUD, l'any 1920, a *Més enllà del principi de plaer*. Però mentre que Freud considerava la violència de forma pejorativa⁽⁸⁾, Lorenz creu que l'agressió és un instint, igual que qualsevol altre, i en condicions naturals igualment apte per a la conservació de la vida i de l'espècie⁽⁹⁾. Hi ha així, casos de societats animals que mostren comportaments profundament agressius com és el cas dels peixos, les rates, els coloms... D'aquest factum parteix la «biologia del comportament». Ara bé, l'anàlisi de la conducta animal ens pot dur a considerar si en l'home es donen actituds semblants i a reflexionar al voltant de la qüestió de si les conseqüències de tals comportaments poden ésser nocives per a l'ésser humà⁽¹⁰⁾.

L'home és un ésser que ha desenvolupat gran part de la seva energia destructiva en la fabricació d'armes que poden acabar en qualsevol moment amb la totalitat de la vida en el planeta. La «biologia del comportament» no accepta la hipòtesi d'ordre més aviat conductista que afirma que la violència és el resultat d'un estímul. Només d'acord amb aquesta idea es podria tenir l'esperança d'eliminar algun dia l'agressivitat. Per als biòlegs del comportament aquesta possibilitat és descartable⁽¹¹⁾. Aleshores, com a educadors i pedagogs, ¿ens queda alguna sortida? ¿Potser només esperar amb resignació, com fa Freud al final de *El malestar en la cultura*, que les forces «eròtiques» siguin més fortes que les «tanàtiques» i puguin acabar dominant-les?

A les darreres pàgines de *Das sogenannte Böse*, Lorenz ens fa una proposta concreta: és el que ell anomena «nova orientació de l'agressió» (*neu Orientierung der Aggression*)⁽¹²⁾. L'individu ha d'intentar satisfer els seus impulsos violents vers objectes o elements substitutius i, alhora, inofensius. Cal retrobar, com diu Lorenz, la *catharsis* grega⁽¹³⁾.

7. En alemany hi ha dos mots que sovint es tradueixen indistintament per «instint»: *Instinkt* i *Trieb*. Per evitar possibles confusions utilitzo sempre «instint» en el sentit de *Instinkt* i «pulsió» en el de *Trieb*.

8. Cfr. sobretot el final de *El malestar de la cultura*.

9. LORENZ, K. *Das sogenannte Böse*. ed. alem., p. 8 / ed. cast. p. 4.

10. *Ibid.* ed. alem. p. 208 / ed. cast. p. 243.

11. *Ibid.* ed. alem. p. 247 / ed. cast. p. 312.

12. *Ibid.* ed. alem. p. 249 / ed. cast. p. 314.

13. Cfr. *Poètica* d'Aristòtil.

Els hel·lènics entenien per *catharsis* una mena de sublimació de tot el que és negatiu o malèvol. Aquest fenomen tenia lloc principalment en la tragèdia. L'espectador s'identificava amb un determinat personatge, i amb ell «es purificava». Ara bé, Lorenz creu que l'agressió és apta per a la conservació de l'espècie, però «en condicions naturals», i en el cas de l'espècie humana aquestes condicions han sofert una profunda modificació. D'un animal poc dotat biològicament per a la violència —l'home no té urpes, ullals, verí...— hem passat a un ésser «cultural» que és capaç de fabricar tot un seguit d'armes mortíferes que tenen el màxim poder de destrucció. Per això creu Lorenz que es fa necessària una nova orientació de l'agressió. Així ho manifesta H. SELG:

«Hom ha de pensar en un ampli desplaçament vers objectes substitutius; en lloc de tallar el cap a un enemic, es pot tallar llenya. Però també és viable un desplaçament vers altres formes: en lloc d'una lluita oberta, es pot introduir una lluita simulada, per exemple en l'esport»⁽¹⁴⁾.

2. LA TEORIA DE L'AGRESSIVITAT SEGONS FELIX VON CUBE⁽¹⁵⁾

Quan parlem d'agressivitat sovintensem només en la violència física i fàctica: terrorisme, robatoris, violacions, etc. Tanmateix, l'agressió és quelcom més que això. Les drogues, l'alcoholisme, les depressions... són també manifestacions d'una conducta hostil.

El primer objectiu de Cube rau a determinar les *causes* d'aquest comportament. Les diverses respostes que es donen sovint (atur, amenaça de guerra nuclear, despersonalització de la societat de consum, stress...) no satisfan el pedagog alemany. Cube pensa que la violència no és el resultat d'uns

14. SELG, H. *Op. cit.* p. 42.

15. Felix von Cube neix a Stuttgart l'any 1927. La seva formació ve del camp de la matemàtica i de les ciències naturals. Actualment és catedràtic de «Ciències de l'Educació» a la Universitat de Heidelberg, a l'Alemanya Federal. És considerat com un dels pioners de la «pedagogia cibernètica». Des del punt de vista socio-polític se situa proper al liberalisme de Karl Popper. Sobre aquest punt, cfr. la ponència a les III Jornades de Filosofia, publicades al núm. 5-6 d'*Enraonar*, així com l'entrevista que li vàrem fer a Barcelona, l'any 1982, publicada a *El Ciervo* núm. 374.

determinats fenòmens socials, sinó que més aviat molts fenòmens socials són el resultat de l'agressivitat. La disciplina que té la clau hermenèutica de totes aquestes conductes és, segons Cube, la *Verhaltensbiologie* ⁽¹⁶⁾.

Els sociòlegs o els antropòlegs socials es conformen amb les raons culturals; els biòlegs estudien sovint la realitat humana des del punt de vista evolutiu. Tanmateix, l'*anthropos* és fonamentalment «pulsió» (*Trieb*), és a dir, posseeix una pauta de conducta pre-programada. Aquest «potencial pulsional» (*Triebpotential*) ⁽¹⁷⁾, és el descobriment fonamental de la «biologia del comportament». Les conductes agressives no s'aprenen, com tampoc no són objecte d'aprenentatge els comportaments sexuals ⁽¹⁸⁾. Fins aquí la realitat humana coincideix amb l'animal. Però entre ambdues, hi trobem una diferència fonamental:

«L'animal —escriu Cube— és agressiu quan *ho expressa*, l'home pot ser agressiu sense mostrar-ho en aquest moment» ⁽¹⁹⁾.

L'ésser humà pot condicionar els estímuls, canviar-los, modificar-los, manipular-los; l'animal, en canvi, no està dotat d'aquest mecanisme. Però cal limitar-nos a l'anàlisi de la realitat humana. En les cultures més «primitives», les dels caçadors-recol·lectors, per exemple, la conducta agressiva trobava uns determinats objectes de satisfacció: l'esforç per la caça n'és una bona mostra. L'«energia pulsional» (*Triebenergie*) era «satisfeta» en objectes i comportaments. En les modernes civilitzacions industrialitzades és ben diferent. La tècnica, el benestar material, la tendència a la maquinització... provoquen que l'energia pulsional quedi emmagatzemada. Ho podem veure en un text del propi Cube, que cito segons la traducció castellana de Raül Gabàs:

«Bajo las modernas condiciones de vida de la exoneración técnica y del bienestar material, el hombre ya no necesita entregarse a la búsqueda esforzada

16. Cfr. CUBE, F. v. «Exigir y fomentar. Educación, ¿para qué?», a *Enraonar. Quaderns de Filosofia*. núm. 12, p. 71.

17. Cfr. el capítol «Die Triebtheorie der Aggression beim Menschen» a *Fordern statt Verwöhnen*, ps. 51-58

18. CUBE, F. v. «Exigir en vez de mimar», *Simposi Internacional de Filosofia de l'Educació*. Vol. I: «Ponències». Universitat Autònoma de Barcelona, 1988. p. 164: «La agresividad misma no se aprende, como no se aprende la sexualidad».

19. Cfr. CUBE, F. v. «Exigir y fomentar», ed. cit. p. 72.

y peligrosa de alimentación; ya no tiene que luchar por la pareja sexual; para satisfacer su curiosidad, ya no tiene que explorar el mundo con esfuerzos y peligros: él goza de aventuras en el sillón. El hombre puede satisfacer sus tendencias rápida y fácilmente, está en condiciones de proporcionarse placer sin esfuerzo, brevemente, tiene la posibilidad de viciarse» (20).

Tenim la mateixa capacitat violenta que els caçadors-recol·lectors, però, tanmateix, no la podem utilitzar, car no és útil socialment. Si a això, hi afegim que sovint l'educador avicia l'educand, el problema en lloc de disminuir augmenta (21). L'home contemporani és un ésser que tot s'ho troba fet, que viu en un món absent de perills i aventures. L'existència se li fa monòtona, avorrida. Tenim un enorme potencial agressiu que l'educació no aconseguí de reduir, sinó més aviat tot al contrari (22).

La vida quotidiana (*Alltag*) és plena d'agressivitat. Els grups de joves violents dels camps de futbol (23), les discussions familiars i escolars (24), els suïcidis de joves i adolescents, la velocitat a les carreteres i autopistes (25) són les conseqüències de la manca d'interès que l'home d'avui té envers el treball diari. Els educadors «avicien» (*verwöhnen*) els seus educands d'una manera que Cube considera del tot excessiva. Cal canviar d'estratègia. El valor que pot fer front a aquest temut augment de l'agressivitat és l'«exigència» (*Fordern*). «Exigir en lloc d'aviciar», títol de l'obra fonamental de Cube, respon, doncs, a la finalitat educativa bàsica del pedagog alemany.

20. Cfr. CUBE, F. v. «Exigir en vez de mimar», ed. cit. p. 166.

21. Cube posa l'exemple d'un nen que, una vegada és al llit, vol un got d'aigua. La seva mare, en lloc de fer-lo aixecar, la hi porta. Escriu a «Exigir y fomentar», ed. cit. p. 74: «És clar que els nens educats així es fan més exigents, perceben cada renúncia com una frustració, i en conseqüència, reaccionen agressivament».

22. Cfr. CUBE, F. v. *Fordern statt Verwöhnen*, ed. cit. ps. 91 i sgs.

23. Cfr. CUBE, F. v. *Besiege deinen Nächsten wie dich selbst*. Piper. München. 1988. ps. 88-95: «Sport und Spiel».

24. *Ibid.* ps. 64-72: «Beruf und Öffentlichkeit», i ps. 73-79: «Heim und Familie».

25. *Ibid.* ps. 80-87: «Autofahren und Autozeigen».

3. LES FINALITATS EDUCATIVES DAVANT L'AGRESSIÓ

L'objectiu de la teoria de Cube rau a oferir unes pautes educatives per tal de dirigir o conduir les conductes agressives, per a evitar que siguin nocives per a la societat. Per això mateix, el científic de l'educació (*Erziehungswissenschaftler*) —i el biòleg de l'educació com a tal— ha de centrar la seva activitat en tres punts concrets:

- a) Analitzar els components científics —empíricament observables— dels subjectes a estudiar.
- b) Preveure les conseqüències a què ens pot dur la línia de conducta observada i descrita.
- c) Proposar unes estratègies educatives per evitar els resultats previstos en l'apartat b). Aquestes estratègies pedagògiques hauran de situar-se —sempre segons Cube— dins del terreny de la racionalitat.

Cal tenir ben present, però, que Cube no vol admetre en cap moment que aquestes «estratègies» puguin ésser qualificades de «morals». Segons ell, el científic de l'educació ha d'oferir el seu discurs al marge de la moral, ha de ser «moralment neutre».

Les finalitats educatives que el pedagog alemany proposa poden resumir-se en tres grans màximes:

1. Activitat en lloc d'apatia.
2. Aventura en lloc d'avorriment.
3. Iniciativa en lloc de resignació.

Totes tres queden englobades en el verb «fomentar». Segons Cube, cal crear un nou estil de vida, una nova forma educativa que disminueixi les «excessives atencions» que tenim envers els educands. Cal que els joves estiguin ocupats, que treballin, que tinguin un esperit de recerca, d'investigació. Cal substituir la passivitat per l'activitat; cal, en definitiva, una «escola realment activa»⁽²⁶⁾.

L'educador no pot donar-los-ho tot fet, als seus educands, malgrat que, evidentment, por ajudar-los, estimar-los, etc. Bé a l'escola, bé a casa, cal que s'ofereixin les possibilitats perquè l'educand pugui desenvolupar el seu

26. Cfr. CUBE, F. v. *Fordern statt Verwöhnen*, ps. 171-172: «Fordern aber wie?».

potencial energètic⁽²⁷⁾. Tota aquesta estratègia ens ha de dur a un fi: cal que sigui el propi jove el qui s'autoimposi exigències (*Selbstforderung*)⁽²⁸⁾. Aquesta ha de ser la darrera de les finalitats educatives. En aquest moment, l'educand haurà adquirit un comportament realment madur. Cube suggereix la importància que tenen les activitats intel·lectuals i llurs exigències, així com l'esplai (excursions, esport..) per a donar sortida a tot el potencial agressiu.⁽²⁹⁾

Cube és conscient que els sistemes educatius han prescindit de les dades de la «biologia del comportament», i això, a la pràctica, ha produït un augment de l'agressivitat en lloc d'una disminució. Tanmateix, la «biologia del comportament», en la línia que segueix Cube, té al nostre entendre alguns inconvenients importants, que tot seguit passem a revisar.

4. CONSIDERACIONS CRÍTIQUES AL VOLTANT DE LA «BIOLOGIA DEL COMPORTAMENT»

Tot projecte educatiu arrenca d'una determinada concepció de l'*anthropos*. Així resulta que «pedagogia» i «antropologia» són dos sabers que sempre van agafats de la mà. La biologia, la psicologia, la sociologia, l'economia, la política... són sabers que elaboren llur discurs també al voltant de la realitat humana. En general, el científic de l'educació formula tot un seguit de judicis que han de centrar-se en el fet i els components del fenomen educatiu. Tanmateix, en ocasions, els judicis no són «realment» científics sinó «aparentment» científics. Des del neopositivisme, hom ha considerat tradicionalment el «criteri de verificació» com a criteri de credibilitat. Així, per exemple, el judici «el nombre de cèl·lules nervioses (neurones) que constitueixen aproximadament els 1.350 gr. del cervell humà és de l'ordre de cent mil milions»⁽³⁰⁾ serà considerat «científic» si és susceptible de verificació.

L'alternativa fou POPPER i el seu «criteri de falsació»: un judici serà con-

27. Cfr. CUBE, F. v. «Exigir y fomentar», ed. cit. ps. 77.

28. Cfr. CUBE, F. v. *Fordern statt Verwöhnen*, el capítol titulat «Vom Fordern zum selbstfordern».

29. Cfr. CUBE, F. v. «Exigir y fomentar», ed. cit. p. 77.

30. Exemple extret de l'article de D. HUBEL, «El cerebro», a *Investigación y Ciencia*, nov. 1979, p. 9

siderat científic si és susceptible de falsació. Tanmateix, el problema va més enllà. Tant si acceptem un criteri com l'altre, l'enunciat formulat anteriorment és científic. Però una modificació en el judici anterior pot convertir-lo fàcilment en «metafísic». Si el biòleg afirma que tota la realitat humana és reduïble a l'anàlisi empírica som davant una afirmació metafísica. ¿Com pot la ciència demostrar que només el criteri científic és vàlid? Som davant una contradicció lògica que, a més, no és ni verificable ni falsable. L'enunciat que defensa que l'home és *només* bioquímica cerebral no és un judici «biològic» sinó «filosòfic». Hem passat de la ciència al «cientifisme». Filosòficament, el reduccionisme científic és defensable, però no ho és científicament. Aquest és el possible error en el qual incorren alguns científics de l'educació. Cube ha provat d'escapar del parany del «cientifisme» argumentant que ell mai no ha defensat la tesi de l'exclusivitat de la validesa del discurs científic, car és prou conscient —ha dit ell— del fet que l'enunciat «Només el discurs científic és vàlid» ja no és un enunciat científic. Cube, doncs, sembla admetre altres discursos més enllà del científic, malgrat que a la pràctica no els té gaire presents, tal vegada per considerar-los irracionals, i ja hem vist que el criteri de racionalitat és fonamental en el pensament del pedagog alemany⁽³¹⁾.

Un nou element que s'afegeix a l'anterior és el fet moral. Segons Cube, les seves finalitats educatives, derivades de les dades de la biologia del comportament no són moral o, en qualsevol cas, són al marge de la moral. La qüestió que ara desenvolupem és prou clara: ¿És possible la formulació de finalitats educatives al marge de la moral? Ben entès que no parlo d'objectius pedagògics o de projectes socio-polítics, sinó de *finalitats* en el sentit més estricte⁽³²⁾. Sembla que Cube no estableix aquesta diferenciació fonamental, i amb les característiques dels objectius o dels projectes formula, de fet, finalitats.

Tenint presents les anteriors consideracions, hom se situa davant d'un dels interrogants que, al meu entendre, esdevé clau tant en biologia del comportament com en la visió que Cube té d'aquesta disciplina. ¿Es pot explicar el comportament humà exclusivament amb les dades biològiques de la *Verhaltensbiologie*? L'agressivitat humana, ¿és simplement el resultat de la nostra estructura pulsional? ¿I si, a més de ser el resultat de la biologia fos també

31. És significativa la resposta de Cube a una pregunta meua, al voltant de la seva opinió sobre l'epistemologia anarquista de P.K. Feyerabend: un somriure d'indiferència.

32. Cfr. el meu treball: «Fonaments i finalitats pedagògiques segons una filosofia de l'educació existencial», a *Educar*, U.A.B. n. 11, 1989.

el producte d'una «decisió lliure»? ¿On queda situada la consciència moral davant el problema de la violència i l'agressivitat? ¿No s'haurien de tenir presents també, com a mínim, les dades de l'antropologia cultural?

Som davant un debat obert que és difícil tancar si no hi ha un treball interdisciplinari entre els biòlegs de l'educació, els psicòlegs, els sòcio-antropòlegs i els filòsofs... I, malgrat tot, sembla que la veritat sempre, si més no en el cas de l'home, continua essent prou lluny.